

ՄԱՏԹԵՈՍԻ ՆԱԽԱԽՅԱՐԱՆԸ

Բաշմէլիյի յունիսի պրակով հաղորդած լուրերնուս նկատմամբ՝ հետեւեալը կը կարգանք այս տարուան *Journal des Débats*ի 150^{րդ} թուոյն մէջ:

« Քանի մը շարաթէ ի վեր՝ անգղիացի օրագիրք կը ծանուցանէին թէ յիշկպտոս *Logia Kyriaka* յի հին ձեռագիր մը գտնուած է: Մինչ անմիջապէս հրատարակելիք այս լուրը, որ շատ հետաքրքրական է եկեղեցական պատմութեամբ զբաղող անձանց, վասն զի *Logia*ները բուն իսկ Բրիտտոսի խօսքերն են, հաւաքուած իւր առաքելոց միոյն հեռք, և խմբագրուած՝ ըստ աւանդութեան՝ յառաջ քան զաւետարանս: Շատ ընթերցողք՝ այս նիւթին նկատմամբ՝ մեզմէ տեղեկութիւններ ենդրեցին: Մասնաւորապէս թիւնք զեռ սակաւ են, բայց կը դնենք հոս քաղերով *Times*ի ծանօթութենէ մը և մեր թղթակցին նամակէնս:

Չեազիրը՝ զորմէ կը խօսուի՝ գտնուած է ուրիշ 150 պատկերասերու հետ, *Expyri Exploration Fund*ի ծախիւք եղած պեղմանք մէջ, Պ. Պ. Կրէնֆել և Հունդի ձեռքը՝ ի Պեհնեսաս, որ է հին Աքսիրհինքոս: Քաղաքս՝ արևմտեան անապատին քիչ հեռագոտուած անկիւն մը զետեղուած լինելով ցայսօր հնախուրդից սուր աշերէն վրիպած էր: Բայց սակայն դեռ հազիւ քանի մը հետքեր հետազոտուած են ճարտարապետութեան. վասն զի դրացի գիւղերն, երկայն տարիներէ ի վեր, այն աւերակները իրենց թումբի տեղ կը ծառայեցնէին. բայց պատարարներուն աւերակաց մէջ այնչափ առատութիւն մը գտնուած է պապիրոսներու, որ մինչև իսկ կարելի է ենթադրել թէ ժամանակաւ քաղքին դիւանը հոն թաղուած լինի: Այս պատկերացը կը վերաբերին այն չլիանի՝ որ կ'անցնի հռոմէական աշխարհակալութենէն մինչև արաբական իշխանութեան առաջին տարիները: Մեծաւ մասամբ գրուած են յունարէն, քանի մը շատ լատիններէն, արաբերէն և զփոսերէն:

Logia յի ձեռագրին պատառիկը առաջին գտնուածներէն է: Կ'ենէ մինչև երրորդ դար, և կը պարունակէ շարք մը խօսքերու, յորոց ոմանք չեն երևիր աւետարանաց մէջ. իսկ այլք կը ներկայացնեն տարբեր ընթերցում:

Ներ սուրբ գրոց: Այս *Logia*ներուն թուականը, բնորոշմը և յարգը անտարակոյս սաստիկ վիճաբանութեանց պատճառ պիտի լինին: Բայց, առ ժամա, ստուգադոյն բան մը չի գիտցուիր, վասն զի ձեռագիրը Անգլիա բերուած չէ դեռ, և ոչ ամբողջովին պարզուած: « Հիմ մը չի կայ, կ'ըսէ *Times* մթին դարձուածքով մը, այն լրոյն՝ թէ այս գիւտը *Logia*ներու պիտի պատկանէր, որ, ըստ ասելոյ Պապիասայ, հաւաքուած էին Մատթէոս աւետարանչին ձեռք: Ուրեմն հարկ է սպասել, զիստիս յարգը գնահատելու համար, Պ. Պ. Կրէնֆելի և Հունդի դարձին, որք պիտի փութան ուսումնասիրելու և հրատարակելու իրենց ձեռագիրն »:

Աւելցրենք որ Մերոպա գալիք պապիւրոսք փոքր մաս մը կը կազմեն ի Պեհնեսաս գտուած 150 զրանաձև ծրարներուն, և որոց մեծ մասը պիտի ընծայուին Կիզէյի թանգարանին: Երոյ կայ գտնել ասոնց թուոյն մէջ դասական մատենագրութեան անհետ եղած պատառիկներ »:

ՍՈՒՐԷԱՆԴԱՆ ԲԱՁԱՐԱՎԻՍԻ

ՆՈՐ ՀԱՐՏՄԱՌԻՆԳ

1. ԴԱՍՅԻԱՐԱՎՈՐԹԱՆ ՄԷՋ ՀՆՏՐԵԼԱԳՈՅՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆՆ

Իմչպէս որ զիտութեանց կամ լիզուաց ուսուցման մէջ կամ այլեւայլ դրութիւնք, այսպէս մա եւ դաստիարակութեան մէջ, Առհասարակ Ներուպիոյ մէջ զիտութեանց եւ լիզուաց ուսուցման ընտրելագոյն ոճն կը համարուի զգնորման կամ, որուն կը հետեւի առ մեզ ընդհանրապէս Ռուսահայք: Արդ, դաստիարակութեան մէջ որ ոճն կամ դրութիւնն է ընտրելագոյն, որուն կարեւոր հետեւի մա եւ մեր ազգային դաստիարակք:

2. ԼԵՋՈՒ ՌԻՍԱՆԵԼՈՒ ԴԻՐԱԳՈՅՆ ԳԵՐՈՒ

« Վարժապետ ոմ » ստորագրութեամբ հետեւեալ հարցումը տրացանք՝ Մոսկովայի մէջ հրատարակելու համար:

«Տարակոյս չկայ թէ լեզու սովորեցնելն առեւ լի դժուարին է քան թէ գիտութիւնները, զի աւելի համբերութիւն կը պահանջուի վարժապետներէմ, եւ աշակերտներէմ ալ աւելի աշխատութիւն։ Դարձեալ, ցամաք բամ մ'է լեզուի ուսումն, եւ միայն ամոր ապագայ օգուալ մտածելով կարելի է զուարմալի ընել զայն»։ Արդ, իմէ կերպով կարելի է դիւրացնել զայն աշակերտաց։ զի վարժապետներէմ ուսմբ չափազանց կերպով քերականութեանց հետ կապուելով, առանց բնաւ գործնականին ուշ դնելու, քերականական կամնոմներով եւ մղձմի դիտորութիւններով կը ծանրաբեռնեն աշակերտաց մտքերը։ Իսկ այլք, մէկի ձգած քերականութիւնը, ըմթերցումն ընելով եւ թարգմանութիւններ տալով միայն կը գոհանան։ Եւ, կը խոստովանին, որ թէ ուսանելու եւ թէ ուսուցանելու շրջանիս մէջ աւելի օգուտ տեսնը եմ գործնականէմ քան լոկ վարդապետականէմ, որով եւ շատ համակող չեմ քերականաւոյ վարժապետներուն։ Կը փափաքիմ գիտնալ թէ Սորահանգանի թղթակիցք կամ Յ. Մխիթարեան հարդը իմէպէս կը լուծըք իմ այս տարակոյսս»։

5. ՏԵՂԱԿԱՆ ՍՈՎՈՐՈՅԹԻ ԵՒ ԲԱՐԲԱՌԻ

Ժամանակէ մ'ի վեր մեր լրագրաց մէջ կը հրատարակուին զաւտական թղթակցութիւնք, յորս կը մկարագրուին իւրաքանչիւր տեղեաց սովորութիւնք։ Եւսկաւ ամգամներ եւս տեղական առակք, ոճք, զաւտարարաւք, եւ այլն։ Արդ, կը խմբուին նոյն թղթակիցք՝ որ շարունակեն իրենց այդ գովելի սովորութիւնք, բայց ըմբարձակելով միանգամայն իրենց շրջանակը, մերթ ըմբ մերթ կցելով մա եւ իւրաքանչիւր տեղեաց յատուկ բառերու կամ դարձուածներու ցուցակ մի, դնելով դիմացը մոցա համապատասխանող ծամօթ բառերը եւ դարձուածները։

Այս ամգամուսն համար, օրինակ իմ, կը հարցնեմք թէ իմէ կերպով կը կատարուին Կաղանդի եւ Բարեկենդանի համողնք սյլեւալ տեղեաց կամ քաղաքաց մէջ, իմէ տեղական կամ ընտանեկան սովորութիւնք կան, եւ այլն։

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻՔ

ԲԱԶՄԱՎԻՊԻ ՍՈՒՐԶԱՆԴԱԿԻՆ

1. ԱՆՈՒԱՆՔ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՄՍՈՑ

(Ա. պատասխան մայիս ամսոյ ասպին հարցման)։

Բազմալիպը փերբուար ամսոյն Սուրհանդակաւ իւր ընթերցողաց հարցմունքն մ'աղդեր էր, «Տարւոյն առաջին երկու ամսոց անուանքն» խորացրով, որոնք սակայն հոռւ մէկան կամ թէ բռնմ համախարհի ամսոց անուանքն էին։ Այդ հարցման կրկին պատասխաններ տալուցան Բազմալիպի մէջ, մին Բանասէր ասորագրութեամբ, իսկ միւսն՝ Հացունի։ Բանասէրն իւր յօդուածով կը քննէր սոսկ այդ երկու անուանց ծագումը եւ ուղղագրութիւնը, ինչ որ արդէն Սուրհանդակին հարցման բուն առարկայն էր։ Իսկ Հացունին՝ բաց ի այդ երկու անուանց մասնաբերկիտ քննութենէն, — առիթն օգտուելով, — ընդհանուր կերպով տարւոյն 12 ամսոց եւ անուանքը իրեն խորհրդածութեան նիւթ առեր էր, եւ երկարօրէն կը քննէր նոցա ծագումն, սկզբնական ձևն եւ յետագայ դարուց մէջ կրած փոփոխութիւնները։ Իսկ այժմ դարձեալ Սուրհանդակի միջոցաւ կը հարցուի թէ «Ի՞նչ տեղեկութիւններ կան արդեօր ամսոց ազգային անուանց ծագման մասին»։ — Կը զիտցուի թէ ո՞վ է հաստատել զայն եւ երբ, քրիստոնէութենէ յտանջ թէ յետոյ։ — Ունի արդեօք իւրաքանչիւրն իրեն յատուկ նշանակութիւնը»։

Ահաւասիկ հարցումը, որուն ըստ երեւութի որչափ ալ դիւրին թուի պատասխանել, սակայն պակասելով մեզ դռնէ չափաւոր տեղեկութիւնք ի նախնեաց, խնդիրն աւելի եւ կը դժուարի, որով մենք ալ կը ստիպուինք դռնէ մեզի ծանօթ եղածները հաղորդել Բազմալիպի ընթերցողաց, առանց

երբեք նոր բան մը ըսած ըլլալու յաւակնու-
թիւնն ունենալու: Անցնինք ուստի բուն մեր
խնդրոյն:

Վերոյիշեալ հարցման մէջ զլիաւոր երեք
կէտեր կան. այսինքն՝ ծագումն, հաստատողն
և նշանակութիւնն, և այս երեք կէտերէս
երկուքը՝ առաջինն և երրորդն՝ միացնելով,
կ'ախորժինք զլիաւոր երկու կէտերու վերա-
ծել բուն խնդիրն: Ինչպէս կանխեցինք բսինք,
ի նախնեաց չկայ մէկը որ այս խնդրոյս նկատ-
մամբ ո՛ր և է բան մի աւանդած ըլլայ: Թուի
թէ սոյն անուններս հնութեանն զրոյժ կը
կրեն իրենց վրայ, վասն զի Ե. Գրոց թարգ-
մանութեան մէջ, որ առաջին հայերէն գրու-
թիւնն է առ մեզ մեր բնիկ տառերով, յա-
ճախ կը պատահինք այս անուանց, ինչպէս
Ժանօթ է ամենուն. իսկ ինքնագիր հեղինա-
կութեանց մէջ մեր գրականութեան ոսկի դա-
րան թէ և չեն յիշուիր ամենքն, սակայն,
ուրեք ուրեք լստ պարագային բերման, —
այսինքն երբ հարկ կ'ըլլայ յիշատակել այս
ոգ հայրապետի կամ թագաւորի ի զահ բար-
ձրանալն կամ մահն և կամ որ և է յիշա-
տակութեան արժանի դէպք մը, — այն ատեն
կը պատահինք հետեւեալ բացատրութեանց.
« Զորդայն ամիսն ֆաղդոց պահօց և աղօթիւք
աւնել մեծապէս խնդրուածս ատ Աստուած
և զսոսն պատերազմացն յաջողութեան խառ-
նել ի սուրբ տուն յայտնութեանն Քրիստոս
սի» (Եղիշ. Գ): « Որ օր տասն էր Հոսի
ամսեան . . ծնաւ նա (այսինքն Քրիստոս) »
և այլն: « Եւ զկին վեց ամսոց անցելոյ, յե-
րեքստասան Մեհենկանի, և երանելին Միւս-
րոպ փոխեցաւ յաշխարհ է Վաղարշապատ
քաղաքն »:

Ի նախնեաց մեզի ծանօթ՝ զլիաւորապէս
քանի մը անձինք զբաղած են ամսարագիտու-
թեամբ և ժամանակագրութեամբ, որոց իբր
պարզազօրիք կը հանդիսանան Անանիա Շի-
րակացին և Յովհաննէս Սարկաւազ վարդա-
պետ կոչեցեալն: Յետինս ծաղկեցաւ ի
սկիզբն երկրասաներորդ դարուն որ իւր բնա-
տուր հանճարովն՝ նոյն դարուն հայրական յը-
պրութեան առաջին ներկայացուցիչներէն մին
եղաւ. բաց ի պանդան գրութեանց, —
զորս հոս յիշել աւելորդ կը համարինք, —

յիշատակութեան արժանի մեծ գործ մի ևս
ըրած է, այն է՝ Հայկական տումարին նո-
րագումն, զոր իրաւամբ կրնամք կոչել իրեն
գլուխ գործոցն. վասն զի մինչև իւր ժամա-
նակներն շարժական տումար գործածուելով,
միշտ տօնեբու շփոթութիւնք յառաջ կու
գային. և թէպէտ իրմէ առաջ Մովսէս Ե-
ղիմարեցին և այլք ևս նոյն փորձը ըրած
էին, բայց նոցա աշխատութիւնք մեծ և
սեւեղ արդիւնք մը չէին ունեցած. զի բնաւ
մտադրութիւն չընելով տումարին շարժակա-
նութեան, միշտ նոյն շփոթութիւնք տեղի
կ'ունենային:

Վերջապէս Սարկաւազայ նուրբ և սուր
մտաց պահուած էր այդ շփոթութեանց առջև
առնուլն, որ յիրաւի գիտցաւ հաստատուն
կանոն մը գնել սրբոց տօնից, և կատարել
նոցա յիշատակը այն օրերուն մէջ, յորս հաս-
տատուն տումար ունող ազգք կը կատարեն.
Հրատարակեց նա իւր գիւտը յամին 1116,
և իւր անուամբ կոչուեցաւ Սարկաւազադէր
կարգ կամ տոհմար:

Թող չը հարցնեն մեր ընթերցողներն՝ թէ
ինչո՞ւ Սուրհանդակի նշանակեալ նպատակը
ձգած հեռուները կը թարթափինք: Չեմ
կարծեր թէ այս սակաւ տողերն, — զորս
պատշաճ համարեցինք զրել, — բոլորովին
Սուրհանդակի նպատակէն դուրս լինին. մա-
նաւանդ թէ, ըստ իս, աւելի երկար կ'արժէր
խօսել սոյն նիւթին վերայ, եթէ ուրիշ ան-
գամ և նոյն իսկ Բագմավիպի մէջ գրուած
չլինէր: Սակայն համառօտելով մեր խօսքը՝
տեսները թէ քնչ պատասխան կու տան մեզ
մեր յետին կամ միջին դարու գրիչք յիշեալ
հարցման:

Բաց ի Սարկաւազ վարդապետէն*, հայ-
կական ամսոց վերայ գրած է նաև մեր վա-
նական վարդապետն, որուն անուան համբաւն
անծանօթ չէ: Սա իւր մէկ գրութեան մէջ
« Բաղազս տարեւորին ի վանական վարդա-
պետ ամսոց անուանց նկատմամբ »:

* Թաղաքս ամսոց Հայոց և տօնից և չորեք-
տասանեղորդ յոսնոյն Զատկաց. գրութիւնը
կորուսած և մեզի ծանօթ չէ. զուգէ ճօխազոյն
տեղեկութիւնք կային սորա մէջ մասնաւորա-
պէս ամսոց անուանց նկատմամբ:

պետէն» խորագրով, բաւական հետաքրքրական և միանգամայն զուարճալի տեղեկութիւններ կու տայ, նկատմամբ հայկական ամսոց անուանը՝ զոր պատշաճ կը համարիմ բառացի թագմալիսի բնթերցողաց ներկայացնել։ Սոյն գրութեանս կրկին օրինակ կը գտնուին Ս. Ղազարու ձեռագրաց մատենաւարանին մէջ, երկուքն ևս բոլորովն, բայց ոչ զերծ ի վրիպակաց։ մին՝ զոր իբրեւ բնագիր կը հրատարակենք, է անթուական, իսկ մյուսն՝ որոյ տարբերութիւնքն ի ժանթութեան նշանակած ենք կը կրէ 1395 թուականն, երկուքն ևս թուին իրենէ մերձաժամանակ գրութիւն և կը գտնուին ի Տօնապատճառս Գրութեանս ուղիղը՝ ինչպէս պիտի տեսնենք, հեղինակն ուղղելով ստուգաբանել նախ տարի բառը, հետեւեալ հարցումն կ'ուղղէ, և կը պատասխանէ։

«... Չի՞նչ է Տարի. Առաջին մարդիկն ասէին. իմաստունը էին անունս իրացն՝ գնէին. Տարի՞ 2 զի յինքեան տանի զար, զբարթ, զմիս և զչորս եղանակս. և զարձեալ՝ զաւրաքին տեսեալ ի կէտն բոլոր ընթացեալ, ստացին տարաւ զիմ ժամանակս։ Իսկ Եզրիպտացիք տարի բոս լուսնին տոնեն զլուսնի՞ 3, այլ և զայս գիտել արժան է, զի զիր անուանց՝ ի նախնայն Աղամայ է կենդանաց՝ առաջին յորոց անախ Սեթա, և ի ամանէ անուանեցաւ քաղզէութիւն, և զիտ զբայ յԵնովքայ ասեն, թէպէտ ոմանք յԵնովքայ ասեն զիր և մոլորակացդ զիւս, այլ Ենովք արար նշանադիրս կարճոտունս և բազմատարս, և այնու եմոզ զկեանս վարուցն և զմարգարէութիւն։

Չանագան է մուտ տարեմտից և անունս ամսոց, զի Եբրայեցոց տարեմուտն ի միասին է, միով աւուրբ զկնի գարնան հասարակածին. իսկ Հայոց՝ ընդմիջել ամարանն է, և ընդ ազգաց Եգիպտացոց, Աթենացոց, Բելթանացոց, Կապադովացոց, Վրաց, Աղուանից Դ ևս զկնի Հայոյն է. իսկ Յու-

նացն և Ասորոցն ընդմիջել աշնան յեղանակին է, իսկ Հռոմեացոցն՝ յետ մտանելոյ ձմեռանն է. և որպէս ուսաք յիմաստոյն՝ ի բաժանել լեզուացն և գնալն յիւրաքանչիւր տեղիս ՀՅ տառնուերացն, բոս հեռաւորութեան և մասաւորութեան տարաւահաց և ժամանելոյն ի նոսա, զարն զայն տարեմուտ կարգեցին, և ուսուցին որոց խրեանց պատուել զարն զայն տրովք բնից։ . . . Երբ զայր տարին և ի կատար ելանէր, զինքեանս ընծայեցուցանէին և զմիւսեանս թագաւորաց և իշխանաց մեծամեծացն բնծայք տային. նաե սիրելեաց և ազգականաց շնորհաւորելով զառաջիկայն և զանցելոյն զգնանային՝ թէ խաղաղութեամբ անցաք ընդ տարիս ներքեովք և տրտաքնովք։ Չնայն և մեք կատարեմք բնծայելով միմեանց և այլոց, ընտանեաց և աւտարաց՝ թէ հոգեկան ինչիցէ, թէ մարմնական։ Առնէ ինչ և հեթա, նոսն թանձրացոյն և մարմնական, որպէս այն որ հացն բոլորով եր (") առնել սուր եր. որպէս տարինակաւ բոլոր տարիս՝ անցեալն և որ առաջի կայ, շնորհաւոր և խաղաղութեամբ եղև և ինի, զի ի ժամանակիս սուրբարար վարմք։

Իսկ անուն ամսոց՝ եր որ ի նախնեացն յանունն է, և եր որ յեղանակացդ, և եր որ զիցն. քանզի Եբրայեցիքն և Մակեդոնացիք 2 աւել աւուրբն զնեն վրախ տարւոյ և ասեն աւր մի և Բ և Գ և Դ և Ե և Զ, մուտ նիւտան ամսոյ որ թարգմանի կաղմութիւն, զի հողոյ կաղմաց զԱղամ. զնոյն յայտ առնէ և աւրն, զի ոչորաք ասի, որ է կաղմութիւն, ասի և քառք, այսինքն՝ սուգ և արտմութիւն, վասն ելանելոյն ի դրախտէն և լսելոյն թէ հող էիր և ի հող գարձցիս. . . . Իսկ Հայոցս է ի վերայ որոց Հայկիւնս բոս տասն ծննդոց եւթն արու՝ նշանատրին, Հոռի, Սահմի՞, և երկք գուստր Մարտրի և այլն. և երկու ի վերայ եղանակացդ՝ Մարգաց և Հրտից, ստուգապէս ամենայնոյ ի վերայ եղանակացդ։

1. Միւս օր. բոս իրացն։

2. Գոր. տար, ուղղեցաք բոս միւսոյն։

3. Միւս օր. բոս լուսնին 2 ասրն ասեն։

1. Միւս օր. որպէս այն որ զհացն բոլոր անցնէր սուրբ եւ ասեն։

2. Միւս օր. նշանատրին, Հոռն, Սահմ։

— Զի Նաւասարդի¹ նոր տախ, այսինքն սկիզբն տարոյ ր կամ արդ է ժամանակ նաւելոյ², Եւ Հոռի³ զի հորին երկրագործը եւ մշակը գցորին եւ գղինի ի յշտեարանս ժողովելով: Իսկ Սահի⁴ զի գնայ հարաւային

1. Նաւասարդ անուան նշանակութեան նրկատմամբ՝ այլ եւ այլ մեկնութիւններ տրուած են ի դիտեցոյ, յորոց զամեն պատշաճ կը համարեմք նշանակել հոս ի ծանօթութեան, ինչպէս նաեւ միւս ամսոց անուններն այլ, իմէ պէտք հանդիպելէ: Հ. Ղ. Ալեշան հետեւալ մեկնութիւնը կու տայ. «Նաւասարդի անուան պէտքս անշարմար ստուգաբանութիւնք եղած են, ըստ Հայերեն լեզուի. զառ հաւանական հին Հնդկականէն ծագումն, Նաւա-սարատա = նոր տարի կամ շար նշանակել» (Հմմտ. չիմ չաւատք). դարձեալ Նաւասարդ «այս տարեգլխոյ եւ առաջին ամսոյ անունն... ոմանք կարծէին թէ զաղղէից տամարը նորոգելը Նաւասարդի մ'անուամբ ըլլայ. բայց լեզուագէտք ստուգեն, կամ ըստ Զաւրիկ Պարսկի Նաւաս-Սերհատա, որ ձիջլ Ամանոր, նոր տարի բռել է, եւ կամ ժամանակն ըստ Հնդկաց» Նաւա-Սարատայ՝ նոր լրոց տուն»: ոչ ինչ եռաւզ կամ աւելի՝ բառացի նոյն մեկնութիւնը կը կրկնուի նաեւ ի Ստուգ. բաղգիրս Հինգրեւորպէսնետեանի, ուր ի վերջոյ կը յաւելու ասոյն ծիծաղելի նրկամեկնութիւնն, «Նաւասարդ (տարւոր զլուսն կամ սկիզբն) այս բառս յերջմութեանց վաղմուտէ՝ Սարաւանդ, որ կը նշանակէ հրբուռանան, այսինքն՝ ցամաքի մը կամ լեռան իբրեւ զլուսն՝ դպիի զուրս ցցուած մասը», եւ այլն:

2. Միւս օր. չուերի՝ կամ արդ է ժամանակ նաւելոյ:

3. Նաւասարդէն վերջը՝ երկրորդ ամսոյն անունը կը ներկայանայ մեզ Հոռի, որ ըստ վերացերէն լեզուի կը նշանակէ երկուս (2). (Հմմ. չիվզ. ըոգ.՝ - Ստուգ. ըոգ. - եւ Մանս Խե. Թե. 133), թէ եւ այդու չենք ուզող բռել թէ իբր նախնիք վրացերէնէն առած ըլլան. վառն զի, ինչպէս կը տեսնենք, վանականի հետ այլք եւ միշտ Հայկայ դատերաց միոյն անունէն յառաջ կը բերեն. իսկ ծածանուն Հ. Ղ. Ալեշան Հայկայ Խորոյ որդւոյն անունէն կը համարի, երբ կը հարցնէ բռելով թէ՝ «Ասադույն չէր բռել իր ծանօթ Խոր որդւոյն, եւ պատահել է զիպատական Հորի պէս (որ եւ Orus)» եւ այլն (Հմմտ. չիմ չաւատք). — «Հոռի՝ ըստ շարժական տամարի այլ եւ այլ ամսոց հոռովայնացոց ի դէպ եկեալ յայլ եւ այլ դարս. եւ դարձեալ՝ ըստ իմեք յարմարի անշարժ տամարի Յայամանուրաց կամ ժամանակի Թարգմանչաց, ըստ որում Հոռին պատասխանէ ինչ մի սեպ տամարի եւ կէս մի Կատեմբերի 3 (չիվզ. ըոգ.):

4. Նոյնպէս Սահմի կամ Սահմ եւ Սահմի

հոդմն, եւ զայ հիսուստինն. եւ դարձեալ իմաստուն արք օահմանեն դտուն իւրեանց առ Թ զայ ձմեարդնոյն: Տրէ՝¹ զի տայ՝² կամ կը գիւշերն յարդն գծամն եւ գղիշերն մատունը ս իսկ Քաղոց՝³ զի արձակի խոյն ի հուսան եւ քաղի հարաւու ջերմութիւն՝, Արանցն՝⁴ Ի

ևս՝ որ Հայոց երրորդ ամսոյն անունն է, վրացերէն Սահմի = 3 կը համեմատի. բայց տակայն այս եւ այսպիսի նմանութիւնք հաստատուն կողան մը չունին, ինչպէս կ'ըսէ նոյն ինքն Տայ Բանասէրն (Վ. Յ. Բանասէրեան) Մասն լրացող յիշեալ Թուսոյ մէջ. Սահմի կը համեմատի նաեւ պարսկերէն Միվիալմ մը կը նշանակէ երրորդ: Հ. Ալեշան հաստատել կը Թուի վանական վարդապետի կարծիքը, բռելով թէ «Սահմի՝ նոյնպէս դուստր Հայկայ համարուած, անշարմար չէ իրական սահուն անուան, եւ նմանի Նոյնմի երբայականին. ունին եւ Յոյնք յաւերժահարս մի Սահմա անուամբ, դուստր Մեանոր գետոյ»:

1. Տրի՝ որ Հայկական չորրորդ ամիսն է, ինչպէս անունն իսկ կը ցուցնէ՝ հաւանորեն յառաջ եկած է Տիր դէց անունէն, որ չէ անծանօթ դիտեցոյ. սա եւ Հայկայ որդւոց կարգէն կ'ըսէ, ինչպէս կը յայտնէ Հին Հաւատոց Ման. Հեղինակն: Դարձեալ՝ Տրի կը համեմատի պարսկերէն Տիրի, որ է անուն չորրորդի ամիսան Արեգակնային ամիս պարսից. (Հմմտ. Ստուգ. ըոգ.): «Տրէ ամիս ըստ անշարժ տամարի Հայոց, համեմատի նոյնմբերի եւ առաւել դեկտեմբերի. իսկ ըստ շարժականին պէտքս ամսոց այլոց աղգաց» (չիվզ. ըոգ.):

2. Միւս օր. չուերի գի տայ:

3. Հայկական ամսոց հինգերորդն՝ որ ֆաղդոց կ'անուանին, դարձեալ Հայկայ որդւոց միոյն անունէն յառաջ կը բերուի, ըստ յիշեալ վարդապետաց. բայց ըստ այլոց, ինչպէս կը յիշէ Հ. Ղ. Ալեշան «արու այծ նշանակէ, իր տաքութեան ամսոյն յարմարելով (տաքութիւն վերջերը), պատշաճադոյն է՝ ըստ այլոց՝ այգեան եւ արտոց զաղ ընելուն համար» (չիմ չաւատք): Սոյն հինգերորդ (ֆաղդոց) ամիս, ըստ Հայոց անշարժ տամարի, Յայամանուրաց կամ ըստ ժամանակի Թարգմանչաց՝ համեմատեալ ժամին դեկտեմբերի եւ մասին յանուարի ըստ հռովմայեցւոց. իսկ ըստ շարժականին անկանի յայլեալ ժամանակս. (Հմմ. չիվզ. ըոգ.): Սոյն ֆաղդոց եւ յետագայ Արագ ամսոց անուանք չեն ծանօթք, ըստ Ստուգ. ըոգ. հեղինակի:

4. Միւս օր. չուերի եւ քաղի հարաւու ջերմութիւն:

5. Արաց ամիսն է վեցերորդ ի կարգի հայկական ամսոց. սոյնպէս սա եւ Հայկայ մի տարի որդւոց անունէն ծագած կը համարուի, թէպէս եւ ըստ արդի Հին Հաւատոց հեղինակին, ոչ է յարմարած:

յօւնէն ձեն (ձեան) զլերինս և զըլուրս, ա-
սեն, արանց է այս ճանապարհ և ոչ կանանց,
արի մարդոց է սարս¹ և ոչ թուփից և վստաց
Մամեկին²¹ զի առնկկը և բոյբո որպէս զճեռեալ
լինին եղեմապատ և ձինաթաղ, Մա՛ն-եկի՛
այսինքն ածի: Ալըեզ³ որպէս թէ յառնին
բոյբո և բանջարք աստուածային հրամանաւն
տրի առէ հրեարա, և եկ հարաւ. որ է զար-
նան մամին (արի-եկ, ար-եկ, ար-եգ, ա-

1. U/LM of, with:

2. Հայրական եօթներորդ ամիսն Մենկնկ, Մենկնկան, Մենկնի կամ Մանկնկան, ըստ ան- չարթ առմանի՝ կը համեմատի փերընաբի, և զոր տխուր բաժնի մի քաջատեր վասնայի, զարժեալ մեր Հայկ նահապետի դառերաց միոյն՝ կ'ընծայուի, որ փայլեցն է ալլ է. ասպակն մա- չհաւան եւ անհաւան իյալ տառաւ առեմն՝ պէտե- չէ մոռացուիթեան տալ նակ ալը անուամբ յի- շաւտ զիջցական անձինքն ևս, որպիսիք են աս մեզ Մենկան և Մենկնակ, կայլն. որք զու- ցէ Ման ևս մեր արմատականն մի ցառալ- եկա՞տ են։ Պարտից եօթներորդ ամիսն ևս մեր- ձաւոր նմանութեամբ մի Միհրիկեան կը կո- յաւի։

3. Առերևորդ ամսեանս կոչուեալ Արեգ, ինչպէս անունն իսկ կը ցուցանէ՝ նոյն է ընդ արեգա-
կանն, և կը համարաւոր նաև Պարսեց ուրիշաբան
ամսոյն ևս, որ Միհր կը կոչուէր, արեգակն —
Միհրը։ Բաւ մտրցը, որպէս նախընթացիկ նոյն-
պէս ևս։ Արեգ ամսուանս սիննէ Տրտանեա
Բեկայ յաղթականին զատեցազ և կը ներկա-
յացնէր, և դուռէ նա ինքն խալստայն և քաջա-
շանքաւոր Նահապետեան իւր զուտորն այնպէս
անուանած ըլլայ, անոր փառափառ աչաց և փա-
լարէն զիմաց վրայ ազանիւսանալով, դարձեալ
սրբեղծք կարելի չէ՝ տարակուսանա՞ծ հարցնել
թէ Հրաշխայ անունն ևս նմանութեամբ մը չի՞
յիշեցնէր Արեգ անունն. մասնաւորօր որ արե-
գակն կերպով իւրից ակն արևոտ կը նշանակէ,
ինչպէս ոմանք կուզէին հաւատարմ ետև տալով
փոխադրելով նոյն բառը, զոր օր. ակն—արեգի։
Արեգ բառը առանձինն իբրև արև նշանակող
իմաստով առ նախնին չէ կարելի գտնել, յիշ-
ուել միայն Արեգ քաղաք, և այլն. ինչ ձա-
նատաց Տեղիականն երբ արեգական վրայ կը խօ-
սի կըսէ, « երկու սովորական բառ ունենք
(արեգական և երկուքն այլ մի սկիզբն ցու-
ցանն. արև. (ռայէր թ Սանակիր) և Արեգական,
յօրմէ աւելի սովորական է արեգակն որ՝ ինչ-
պէս աղբարակն՝ ջրայ ըրելուէն ցուցնէ, սա
այլ առաջութեան. նոյն իսկ սոր արմատն՝ ձայ-
նիւ լծորդ է աջը (օր) և Նուր բառից » և.
այլն։ Նախնիք յն. 𐎠𐎡𐎴𐎠𐎥𐎴𐎡𐎴 հանդեպ արեգ
դրած են. « արեգ ամիս հասեալ է և ահա ա-
սիկ դարձաւ » որ չէ ուղիղը։

րեպ) , իսկ Անկի¹¹ այսինքն ահ անկանի⁸ ի յառեւել գետոց և ի Թուլանալ ձեն. ահ է ասեն մարդոյ ամենայն ուրեք, զի գետա-
յարայցք է : Մարերի¹² յորժամ թաւանան⁴ մայրիք հեռիաւք և ոտաււք, և լինին որպէս մայր Թռչնոց և զագանաց : իսկ Մարգալտ¹⁵ որ է ժամանակ ածելոյ զմարգա որ ի զաշտո և ի հոյիստ իցին , յայդեստանս և ի բու-
րաստանս յորժամ արեգակն ոտ շամբն և առ շանն իցէ : իսկ Հրութիցն⁶¹ ըստ դրու-
թեան է , զի հուր է ոսիքն (սրպէս յուլիս) որ այլէ ներդուտս ի վեր ջերմութեամբ է արեգական : Եւ ի գիրս ասուք մարգալտից

4. Ինքներրորդ ամիսն ըստ անշարժ տոմարին Հայոց, կը համեմատուի ապրիլի և մայիսի, ինչպէս զատնթիկանն Յունացի, այսպէս ինչ կ'ըլլէ Նիկոյ ըոզ.։ Ահեկանին ամառն անուռն նախընթացից հնութիւնն չունի, ուստի և ինչպէս կ'ըլլէ Վ. Հ. Արշաւան, « Ահեկ. կամ Ահեկանն ոչ յորդոցոց կարգէն համարուէր և ոչ ի զատնթաց. ինչ նշանակելն և երբ ամսամարդարի միջանեկն այլ նշայտու. որովհետեւ տօմարագրէր կ'ըսեն թէ այսոր տեղ առաջ Հարոտանցի կոչուէր ամիսն, և այս նշանակելն երկրագործական բան մի, ինչպէս խոտ հարկը »։

2. Յօր. անի, ուղղեցաք ըստ միւսոյն:

3. Տասներորդ ամիսն Հայկա Մարտի՝ դարձեալ « Ի դարեայ (Հայկա) Էր Կրեւ Հ. Ալիշան, Կ անունն յարմար էլ իրականի, բայց արիւրկան Մորակայ ձայներ ալ յիշեցնել տայ հետուանց » . այս ամիսն կը համեմատի մայիսի, Կ բնութեան հիշու. որպէս ամիս մարեայ կամ Քրտիտ :

4. Միւս օր, որպէս թէ քաշանան:

8. Ամառյայ Մարգարայ յորջորջումն էլ յկզ. րոգ. այսպէս էր բայտարեան ընդ վանականին, « ի զէպ եկեղա վայելչելութեան մարգար կամ մարգարա զետնոյ, զի ըստ անշարժ առւմարին անկանի յաւաւր Յունիսի »։ զսոյն կը հաստատեն նաեւ ։ Այլեւան երբ կ'ըսէ. « Մարգար համար վը- կայեն ամենայն ասմարադիրք, ինչպէս Անկեր, թէ « ի զործոց առին զանունսն »։ այսինքն նոյն ամայն մէջ մարգարեան զայտարու խոտեւ, բով ծաղիկներով զարդարուելուն համար, կամ զանոնք հնձելու, և այլ այսպիսի մշակակա- ռութիւն »։

6. Ահա յետինն Հայկական ամսոց՝ որ գըրուի նաև Հրոդոսից, միւս եւ Հայկածին որդիք ըստ անշարժ սուսմարին անկանի և է Յ Յուլիոսի, և Ստեփ. բառգրքս նշանակի. « Հրոսից... որ է անուս քսան և հինգերորդի սաւառ արեգակնային ամսոյ Պարսից, որ ասի նա է՝ արստս որսոյ մերձենայ լայնիս հիստս »:

այլոց ազգաց անուանք ոչ յիշի բաց ի Հայոց. իսկ Աղուան ամիս նաւասարդառչ որ է նաւասարդեցիք, այսինքն ի թուանց է ի յուստերաց է և ի դատերաց. իսկ Վրացն արաւծիլ^(*), որ ստուգաբանի արագախեցի¹, թէ մեծ պատրոնացի սեթիեթի² որ է ոսնեթեցի. բայց սորա և Յոյնք իւրեանց ամսամսովն ոչ վարին այլ ծառայաբար զհետ երթան այլոց :

Հ. Ե. Տայեցի

2. (Բ. պատասխան եոյն նիւթիւն)

Սոքրանցակի սոյն հարցման մասին, ազնիւ բարեկամս պր. Է. Թ. Բասմալեան, իւր մէկ թղթոյն մէջ ինչ ինչ տեղեկութիւններ տուած լինելով մի քանի ամսոց ազգային անուանց նիւստամբ, խնդրեց իւրմէն որ — որչափ կը ներէին իւր ժամանակին եւ պարզապէս — լրացնէր իրեն տուած տեղեկութիւնները, որով ամբողջական պատասխան մի տալիս նոյն խնդրոյ մասին : Բոժարակամ կատարելով խնդրքս, իւր Յուլիս 17ի գրութեամբ ուղարկեց ինձ հետեւեալ համառօտ տեղեկութիւնները, իմ ընտրութեանս թողլով զանոնք հրատարակելը կամ ոչ. ես այլ օգտակար զատելով զանոնք, պատշաճ համարեցայ « Բազմամէլէի » ընթերցողաց հաղորդել զայնս :

Ես .

Հայկական ամսանուանց մասին՝ կը ցաւիմ որ չեմ կրնար զոհացընել զՁեզ, վասն զի նախ՝ իմ մասնագիտութիւնէս դուրս է. երկրորդ՝ եթէ բան մը գրել ալ ուզեմ՝ ձեռքիս տակ չունիմ պէտք եղած զրբերն. և երրորդ՝ Հիւրըմանէն դուրս յաւելլիք մեծ բան մը չունիմ, թէ եւ անօրաւնայլ է թէ մէկ երկու ամիսներու անուանք՝ որոնք Հիւրըմանի մէջ չեն գտնուիր՝ իրանեան բառեր չըլլալուն համար, իրենց կարեւորութիւնն ունին մեր ազգային պատմութեան և լե-

զուաբանութեան համար : Նախ օկոխք կարգաւ :

1⁰. Նաւասարդ կազմուած է զանգ. նաւուս = « նոր » և սարդոս = « ամ, տարի » բառերէն. ուստի զանգիւրէնէն փոխ առնուած է : Ասոր կը համապատասխանէ պարսկական յոյճ բառն, որ յիշուած է նաեւ մեր մատենագիրներէն. « Նաւուսդ, որ թարգմանի նաւասարդ » . (Ստեփ. Որբ. Բ, 249) : յոյճ կը նշանակէ « նոր-օր » փոխանակ « ամսանոր օր » ըսելու, ինչ որ կը նշանակէ « նաւասարդ = նոր-ամ » ամսանոր = ամիս ամսանորի : Հարկ չկայ ծանրանալ հոս ամսանորի տօնին և այն առթիւ կատարուած իրախնամութեանց վրայ, անպէտ կրկնութիւն չընելու համար :

2⁰. Հոռի ամսանունն, թէ եւ Ազաթանգեղոսէն սկսեալ ծանօթ է մեզ, բայց բառն հնդկարոյական ծագում չունի. միայն վրացերէնի մէջ կը գտնենք անոր հետքն, և կըրնանք ըսել թէ ասկեղարու մէջ իսկ ազգած են մեր վրայ Վրացիք. զի նոյն լեզուի մէջ մէկ, երկու, երեք, և այլն թուական ածականներն են այսպէս. ցհոտո (եօրի) = « մէկ », Եհո (ոռի) = « երկու », Եսձո (սամի) = « երեք », և այլն : Արդ զիտնալով որ Նաւասարդ՝ առաջին ամիս է, Հոռի՝ երկրորդ ամիս, Սահի՝ երրորդ ամիս, զըժուարութիւն մը չկայ համեմատելու մեր երկրորդ ամսանունն Հոռի = Եհո (ոռի)ին հետ, որ կը նշանակէ « երկու » : Ուրեմն Հոռի կը նշանակէ « երկրորդ ամիս » : Այսպէս նա և

3⁰. Սահմի = Եսձո = « երեք », « երրորդ ամիս » :

4⁰. Տրե՛ Տիւր կամ Տիւր զից անուան նուիրեալ ամիս, ինչպէս կ'ըսէ նա և մեր բարեկամն Հ. Բարսեղ վ. Սարգիսեան (Ազգաբ. և իւր թագմադարեան գաղտնիքն, երես 152) :

5⁰. Քաղոց ի սկզբան անշուշտ՝ կը համապատասխանէր « քաղեղու » ամսուան, ըստ շարժական տոմարի :

6⁰. Արաց չեմ գիտեր ինչ հիման վրայ

1. Միւս օր. ախացիյանցի :

2. Միւս օր. Սիթիւ :

վանականն ի Տարեմնառն ստուգարանէ Արանց կամ Արեաց ամիս ի ձմերան :

7⁰. Մեհէկան՝ Միհր աստուծոյ նստիւեալ ամիս, որովհետեւ նոյն ամսոյ մէջ կը կատարէին Միհրական տօնք, որ նոր պարսկերէն միհրկան, պահլաւերէն միհրական, յն. Μισράχανα (Ստարա.) և հին պարսկերէն միհրականա կոչուած են. ասոնցմէ հայն առնելով ըրած է « Մեհէկան » ր Հմմտ. նոյն պէս պրկ. և պլ. միհր = « 7^{րդ} ամիս պարսկական » (Glossary and Index of the Pahlavi texts, 87). ճիշդ մերիսին պէս « 7^{րդ} ամիս » :

8⁰. Արեգ թէեւ արգ կամ արկ արմատէն « փայլիլ » կը նշանակ, որով « արեւ » և այլն, բայց ըստ վանականի « Արեգ, որպէս թէ յառհին բոյսք » ւ Կոչումն ընծ. ԺԿ, ևս նոյն մեկնութիւնը կու տայ. « Արեգ ամիս հասեալ է, և աւարիկ գարուն է » . բայց կը սխալի անշուշտ համեմատելով զայն Էքսթիւոճ հետ, զի Էքսթիւոճ կը համապատասխանէ

9⁰. Ահեկան ամսոյ, ըստ Բ Մակար. ԺԱ 30-33 : Պահլաւերէն աստուք և պազենդ. աղար « 9^{րդ} ամիս » են. զի յետին աղարացան (= Աղար ամսոյ մէջ՝ յանուն Աղարի կատարուած աստատօնք) ձեւն կ'ենթադրէ նա և նախնական *արքական և ապա *անքական ձեւ մը, ոսկիից և հայն « Ահեկան », ճիշդ վերը տեսնուած « Մեհէկան » = միհրականի նման :

10⁰. Մարերի « ամիս մարեաց կամ թիւելոյ հաւուց » (Հայկ. Բաղն.) :

11⁰. Մարգաց՝ ըստ վանականի՝ « Ժամանակ ածելոյ զմարգս՝ որ ի դաշտս և ի հովիտս իցեն, յայգեստանս և ի բուրստանս » :

12⁰. Հրոտից կը համապատասխանէ պլ. ֆրավարտիկան և պազենդ. ֆրավարդյան = « հինգ աւելեաց օրեր » ու. (այսպէս կոչուեցան ետպէն Աբան ամսոյ հինգ օրերն) :

13⁰. Աւելեաց. ծանօթ է արպէն :

3. ՏԱՌԱՒԱՐԱՆԻ ԻՆԿՍԻՐ

(Բ. Պատասխան յանուար ամսոյ Ստրիսնե զակին երրորդ հարցման).

Տառադարձութեան խնդիրն կը կայանայ այն տարբերութեան մէջ, որով հայագիրներէ ոմանք օտարագրի անունները Հայերենի կը փոխեն՝ հետեւելով ճիշտագոյն կամ տեւողաբար (սաւանք որ և իցէ բացառութեան) մեր նախնի մտտեւագիրներէն ի զօր գրուած տառագրական օրէնքին. մինչդեռ ուրիշներ ալ՝ որոշ զանապառնութիւն զանելով սյոժման մեր և կամ օտարաց տառերու հին և նոր Հնդկանց մէջ՝ օրինաւոր կը համարին հին անունները (որ տառից հին Հնդկանքը կը ներկայացընեն) հին ոճով փոխադրել հայերենի, և նոր անուններն ալ (որ տառից նոր Հնդկանց համեմատ զրուած են) նոր ոճով փոխադրել Հայերենի մէջ, այսինքն՝ այժմեան կենդանի ձայնից համեմատ, գործելով հակասակ առաջնոց՝ ոչ տեսողաբար, այլ ըստ զարար : — Այսպէս, մինչդեռ առաջիններն կ'ուզեն Հնդկ ու գրիլ միանգամայն Petrus (Պետրոս), Marcellus (Մարկէլոզոս), Gratianus (Գրատիանոս), կամ Πελαγίας (Պէլաղիոս), Յիշաի (Թեթ), Θωμάς (Թովմաս), Άλκιβιάδης (Ալկիւիւսիւս), կամ Bossuet (Բոսսուէտ), Paris (Պարիս), Torino (Տորինոյ), Venezia (Վենետիկ), Trieste (Տրիեստ), Birmingham (Բիրմինգհամ), Bukarest (Բուքարեստ), և այլն, նոյն անուններէն Հինքըրը հրկրորդներն ալ յանձնառու կը լինին գրել ու Հնդկ Պետրոս, Մարկէլոզոս, Գրատիանոս, Պէլաղիոս, Թեթ, Պովմաս, Ալկիւիսիւս, Թաւմաս, Յիշաի, Պարիս, Թրիեստ, Պարիսինի, Պառքիշտ, և այլն : — Ահա այս երկու բաժանման կէտերէն յառաջ կու գայ գործնականապէս գիմամարտութիւն երկու կողմի զրուծումն մէջ, որով մի և նոյն անունն իրարմ տարբեր երկու կամ երեք ձևագրութեամբ կը ներկայանայ Հայերենի մէջ իբր ազդագրութեան, որ ըստ ինքեան անտեղի իրականութիւն մ'է, և անշուշտ հասարակաց կամքն երկուքին կամ երեքին միայն մէկ ձևագրութեան (իբր ազդագրութեան) վերածուիլը կը փափաքի, եթէ կարելի լինի միշին ձանապարհ մը գտնել միաբանելու և այս է այն միջին շահիղն՝ զոր նաև պա-

տուական Հանգիսի խորհրդանշանն է՝ Կոտայք-
արկերի գանել իւր անցեալ տարւոյն գեղ-
տնութեան ամառտնորի մէջ (էջ 46)։

Վերայիշեալ Պր. Ս. Իսրայելեան, խոր-
հանդակիչ փնտռած այդ միջին շաշիղն նախ
շատ դժնարարին կը կարծէ (1897, էջ 83, ա
սինակն, 41 տող), և քիչ յետոյ նաև այդ
շատ դժնարարին՝ անկարելի կը դասանայ (84
բ. 16) . . . Պատճառ . . . Ես ինքն շատ
պատճառներ յառաջ՝ կը բերէ, որոց վրայ
պիտի խօսիմ յետոյ. բայց այդ նորա ամեն
պատճառներն կրնան ըստ իս ամփոփուիլ
իսկական մի միակ պատճառի, որ է, որով-
հետև Պր. Ս. Իսրայելեան (ինչպէս իւր պատ-
ժողներն կը ցուցնեն) չեղած պաշտպան լի-
նելով երկու դիմամարտ կողմերէն միայն մէ-
կուն (տառական սկզբունքի), ընկալականա-
րարմար աննչ է կարող լինել միջին շաշիղ
ցուցանելու իւր տողերուն մէջ, որոնք ի Հար-
կէ միակողմանի պէտք է լինեն. մինչդեռ
միջին շաշիղ յոյց տալ փափաքողն՝ պէտք է
նախ լաւ ըմբռնէ երկու կողմի եւս կարծեաց
հիմքեր, և ըստ այնմ շննայ տրամաբանօրէն՝
երկկողմանի իրաւունքներն իրարու մերձեցը-
նել և հաշտեցնել։

Պր. Ս. Իսրայելեանի գէթ ինչ հակառա-
կորդաց խնդրոյ մասին ունեցած անճիշդ գա-
ղափարը յայտնի կ'ընեն նոյն իսկ իստ-
քերն, երբ տեղ մը կ'ըսէ (84. բ. 18) թէ
«հաստատութեան բունն—հակառակորդ
կը հետևին զգացման մի, իբր կը պահանջէ
ձայնից հետ կապուիլ. իսկ յերմ—պաշտպանը
կը հետևին այն բազմադարեան օրինաց, որ
կը պահանջէ տառից հետ կապուիլ» . . .
Այդ, զգացմունքն և օրէնք (կամ ուրիշ բա-
ռերով ըսենք՝ կամայականութեան և հաստատ
սկզբունք) որք իսկապէս իրարու եղծիչք են՝
այստեղ իբրև հիմն քաժանեան կը ինկատուի
երկու դիմամարտ կարծեաց մէջ։ Համոզուած
եմ մե Պր. Ս. Իսրայելեանի հետ այս ճշը-
մարտութեան մասին, թէ «Չգացմունքն և օ-
րէնք իրարու հետ ինն կարող միաբանիլ»,
քանի որ առաջին փոփոխական է և սկզբունք
չէ, մինչդեռ երկրորդն անփոփոխ է և սկզբան
մը ծնունդ է . . . Բայց գծաբախտարար Պր.
Ս. Իսրայելեան ինքն իրեն հետ համաձայն
չէ, երբ կը յաւելու յանկարծ՝ հակասելով
իւր նախընթաց ըսածին, թէ «Այստեղ սկզբ-
բունք խնդիր է, և իրարու հակադրանք սկզբ-
բունք», որով նաև իւր հակառակորդաց ըզ-
գացումն անուանածը կ'այլափոխէ սկզբունքի .
. . . Արդեօք լուսող ճառագայթի մ'յանկարծ
ծագեց գորդին մտաց մէջ՝ ճշմարտութիւն
մ'ականեակ ցուցնելու իրեն . . . Զուր ք
այդ յոյսերնիս . . . Ահա քանի մը տող վերը

գործեալ զգացումն և դիտարարին սակարեղ
կու քան «Իբրև հուր և ջուր՝ միւն զմիւսն
եղծանելու» համար . . . և կը ձգուի՝ որ
«Վայնչ է զգացումը օրինաց գոնից» . . .
Կարծես բարդախառնական վեհմ ճառի մը
վերջաբանն աւարտող աղղու բառերու առ-
ձագանգ մ'է՝ որ մեր ականջաց մէջ կը հըն-
չեն։

Իմ դիտարարութիւնս չէ և չեմ ուլ ախոր-
ժիր վիճարանել, որ միշտ իմ զգացմանս հա-
կառակ եղած է. բայց ինչ պէտք է ըսել՝
երբ միւս կողմէն ալ սկզբան մը տէր եմ, որ
զիս կը մղէ միշտ՝ Երբ հարկ լինի «այոն
այոն ըսել, և ոչ ոչ» . . . Ես ոչ չեղմ պաշտ-
պան եմ տառադարձութեան և ոչ ալ բռնան
հակառակող . . . Արդեօք իմ անվիճաւոր
ընտարութեանս զգացման է՝ որ զիս այդ
երկու պատերազմասիրաց հարուածներուն
միջակեղծին վրայ կը բռնադատէ կենալ . . .
Կը մտածեմ, և առանց դժայարանացս հետ
խորհրդակցելու՝ կ'իմանամ որ զիս այդ կէ-
տին մէջ բռնողն սկզբունքի ոյժ մ'է, որ և
զիս երկու կողմանէ վիճելու կամ պատերազ-
մելու գրիչ մէջ կը գնէ . . . Բայց զգացմունքս
(որ վիճել չի սիրեր) այդ սկզբունքին կը հա-
կառակի (որ իմ տռնէ օրէնք կը ներկայա-
նայ) . . . և ես կը խորիմ այդ օրինաց հաշ-
տակել . . . «Վայնչ է զգացումը օրինաց
գոնից», կը գտայ Պր. Ս. Իսրայելեան՝ իմ
տառամտութեանս առկէ . . . և ես կամայ թէ
ակամայ բաղդական այդ բունն հարկին դի-
մաց պէտք է պատկառիմ, պէտք է խոնար-
հիմ, եթէ չեմ ուղիւ անվայնչ դործ մ'ըրած
լինել լուրիքեամբ . . . Պէտք է ալ ձեռքովս՝
տառադարձութեան չեղմ պաշտպանելու
նախափ լինելու հրաւիրեմ, և ձախովս ալ
բռնան հակառակորդները . . . Գուցէ յալոգիմ
(որպիսի քաղցր բան է յոյս) իբրև անգէն
հաշտարար երկու կողման զինաթափ ամբն
հաշտութեամբ իրարու հետ կոնկրետ։

Այս միջնորդի կամ հաշտարարի դերս՝
անշուշտ կանխաւ մտածել է Պր. Ս. Իս-
րայելեան, որ բարեգութ ժպիտ մ'արձակե-
լով իմ բարեմիտ բոյց անկարելի դիտման
արգահատիչ, փոխանակ ուրիշ գործը հա-
մողիչ խօսքերու՝ կը բռնէ թնէս և առաջ-
նորդելով կը մացնէ զիս ժողովարանի մը
մէջ (84. ա. 31—բ. 12), աւր «Իսրայելեանի
բազմոց կը լսուի մի մի ձայն . . . Առաջի-
նը . . . Երկրորդը . . . Երրորդը . . . Մինչև
Ռեբերորդը՝ կը փոխի, և այդպիսի առե-
նարաններով ալ չի լմննար կանաւին
վեճը. պէտք է երկար համբերութիւն ու-
նենալ լսելու նա և ռախպիսի դեռ բիւր
առարկութիւններ», որոց «չատերն ալ առ-

դար են» . անշուշտ մնացած քիշերն ալ մե-
ղառոր պէտք է գատուին, որովհետեւ . . .
գուցէ ըստ մեծի մասին այնպիսի սկզբանց
տէր են կածաւորութիւն՝ որ Պր. Ս. Իսրայել-
յեանքն իրենց նախագահ ընտրելու հետեւ-
թիւնին կանխաւ հաւատարմ են, հետեւ-
բար արդարեւ են. իսկ ասկաւ. մնացորդք՝ որք
կը հետեւին զգացման մի՞ գաղափարաւորած
են, և պէտք է իրենց այդ զգացումն՝ օրի-
նաց գոնեն . . . Եւ այդ շատ դժուարին զո-
հողորութեան հրաւեր կը կարգադրուի՝ որ
նախաձեռն կատարիչ պաշտօնեայք լինին Բագ-
մալիկ և Հանդէս Ամսօրեայ . . . Ինչու ար-
դեօք այդ յիշեալներն, և ոչ ուրիշներն . . .
գուցէ վանական հրատարակութիւններ լի-
նելով՝ գիրենք խմբագրողաց կոնստանդնուպոլս
անձնագործներեան մասնակից պէտք է լինին
. . . Եթէ՛ այդ է պատճառն, Պր. Ս. Իս-
րայելեան, եւ կ'առաջարկէի նաեւ Արարատը,
վասն զի նա ևս լինելով վանքապատկան,
պարտաւոր է «ազատ» զգայման վնասակար
կայներ»՝ կոյր և հլու հնազանդութեամբ՝ իւր
համոզումը գոչելու իւր . . . չհամաձայն, եթէ
նա ևս կը փափար՝ որ Պր. Ս. Իսրայելեանն՝
ինչպէս Միսիրարեանց մէկ յրջանին, այսպէս
նաեւ իրեն վրայ ալ առջիկ ակնմատներեանք
նայել բարեհաճի, կամ եթէ՛ նա ևս կը զգայ՝
որ կաշտած է առաջնորդներն և ոչ բնաւ ա-
ռաջնորդողի ամբոյսէն . . . Միթէ՛ հողեւորա-
կաններուն սեփական է նա և տառապարծու-
թեան ճամբուն մէջ միշտ անսխալ առաջնոր-
դելու . . . Խեղճերը, որ շատ անգամ նոյն
իսկ հողեւոր ճանապարհի մէջ ալ կը զգուշ-
րին ուղիղ տառաջնորդ լինելու . . . իրենք
իրենց * :

Մի՛ կարծեք, Մեծարգոյ Խմբագիր, որ ես
ծեր Միսիրարեան վանական այս ինչ կամ
այն ինչ չըլմանի գէ՛մ արձակուած վիճակ-
ութեւն կողմունք կամ ջատագովութիւն պիտի
գրիմ, (թէպէտ և այդ վիճակներ տպագրուած
լինին նոյն իսկ ձեր Հանդ/որն մէջ) . ես այդ-
չափ յաւակնութիւն չունիմ Միսիրարեաններն
եփր են՝ ինչպէս բիւրաւոր հայազգեաց, այս-
պէս նաեւ իմ ուսուցիչներս . և ես գէթ հա-
մետ գզուկաւորութեան պարտք կը համարիմ
ինձ՝ յանգնեալոր չգաղափարաւոր շրջան մը՝
զոր կը բոլորեն՝ բաց յայլոց բազմաց՝ նաեւ
Բագրատունիք, Հիւրմիւլիկանք, Այսթնեանք,
Ալիշան և Քալմուշիք . . .

* Այս տողերս ի հարկէ Խմբագրութեանս
վրայ որ և է պատասխանաւորութիւն չեն
ճանարացներ :

Ի. Խմբ.

Թէպէտ և Պր. Ս. Իսրայելեան կը ներ-
կայացնէ ընթերցողաց երակայութեան առ-
ջեւ իւր վերոյիշեալ ժողովարանը՝ իրեւ բա-
րեւոնական խառնակութիւն մի, ուր ամէն
մէկ բազմոցէ՛ մի մի ձայն կը լսուի, բայց
այդ ձայններն մի առ մի ուղղորդ լինելով՝
կը հրաւիրեն այդ ժողովին մասնակցող պա-
րոնները տեղափոխելու և գաղափարաւոր
այն ոճով՝ ինչպէս որ կազմուած են այժմեան
տէրութեանց երեսփոխանական ժողովներն,
Աջակողմեանք կամ Պահպանողականք, Զա-
խակողմեանք կամ Արատականք, Կեդրոնա-
կանք կամ Միջինք :

Աջակողմեան խառնք կը կազմեն այն ա-
մէն անհատներ՝ որ կը ստորագրին հետեւեալ
յայտարարութեան, իրենց ներկայացուցիչ
գնելով առ այժմ Պր. Ս. Իսրայելեան . . .
«(Ստորագրի անունաց փոխադրութիւնը հա-
յերենի մէջ (գրաբար և աշխարհաբար) պէտք
է կատարուի ի նախնեաց կանոնադրաւոր հա-
մապատասխան տառերու ձեւերով, առանց ոչ
զմեղեղ իշխարանչիչ ազգի սեփական հնչմանց :
— Այս սկզբան դեմ բնաւ քաջառարարից լին
ընդունելի, ոչ հնչման նկատմամբ և ոչ ալ
ժամանակի կամ հնոքեան կամ նորոքեան
մասին» :

Զախակողմեանները կը հաւաքեն այն ա-
մէն անձեր՝ որք հաւանութիւն կու տան
հետեւեալ բանաձեւին . իրենց փոխաններ-
կայացուցիչ նշանակելով կեդմանունն Միշիչ,
մինչև իրական մէկ մը պայքարին մէջ մտնէ
. . . «(Ստորագրի անունաց փոխադրութիւնը
նայերենի մէջ (աշխարհաբար) պէտք է կա-
տարուի՝ ոչ թէ ի նախնեաց սահմանուած հա-
մապատասխան մեքած տառերու ձեւերով, այլ
այժմեան մեր տառից կենդանի հնչումը յար-
մարցընելով իշխարանչիչ ազգի սեփական
հնչմանց : — Ինչ որ նախնեաց ժամանակ
(գրաբարի մէջ) տառադարձութիւն և այժմ մեր
ականջին ընդհացել են, և կամ այսօր իրեւ
նայնացած ազգային անուն եղեր է, կարելի է
անկափփոխ պահել՝ քանի որ հարկը չի պա-
հանելը գանձելը ալ փոխելու» :

Վերոյիշեալ երկու ընդդ/մամարտ կողմանց
միջոցի իրեւ կեդրոնական կը հրապարկէ լի-
նելու այն ամէնը՝ որ զիս իրենց ներկայա-
ցուցիչ կ'ընտրեն . . . Մեծարգոյ Խմբագ-
րապետ, մի՛ գայթակղիք փառասիրութեանս
վրայ . այժմեան աշխարհօրէն գրաւորութիւն է
ինքնընտրի լինել . . . այս մասին անշուշտ ես
ուրիշներէն աւելի մեղադրելի չեմ . այս ա-
ռաւելութիւն ալ ունիմ գուցէ շատերէն՝ որ
պարտաւոր եմ տեղի առաւ որ և իցէ անձի՝
որ փափաքի երեսփոխան լինել վերոյիշեալ
երկու ժայրայեղ կարծեաց Միջին-ճանապար-

Հին, որ Հետեւեալ քանաձևով կը պարզուի . . .
« Օտարագոյի անտառնց փոխադրոշները հաշ-
յերեմի մէջ (գրաբար կամ աշխարհաբար) պետք
է կատարուի՝ ի նախնեաց կանոնադրութեամբ
համապատասխան ձայնակնի տառերոս ձեռքով
այն լատի մէջ միայն՝ որպէս որ այդ տա-
ռերն կը համապատասխանեն այժմ իտալ-
քանկեր ազգի սեփական հնչմանց. իսկ ոչ
այդ պայմանն պակասի՝ պետք է մեր այժմեան
տառից հնչումը յարմարցընել իտալական
ազգի յատուկ հնչումներուն » :

Ահա կազմուած է մեր եռամսնեայ պոյ-
քարման ժողովն, որոյ ընդհանուր նախագա-
հի ղեկը կարող է կատարել ո՞վ որ փափաքի
մեր ունկնդիրներէն. առ այժմ դու ինքն,
Մեծարգոյ խմբագրապետ, որ առաջին ունկնդ-
րին ես, և յիտոյ քեզ նման նաեւ պատուա-
կան Հանդիսիդ ամէն մէկ ընթերցողն թող
լսէ, գատիւ է վճռէ . . . Անշուշտ եմ որ նո-
ցա վճռոյն գործադրութիւնն պէտք է լինի
խնդրեալ Միջին հաշտարար ուղին :

* *

Ուրեմն իմ քանակէն սկսած է նախ Հին-
տառագրութեան ջերմ-պաշտպան Պր. Ս.
Խարայեւեանի Հետ գրուցատրութեամբ :

Խարայեւեան. — Չգիտեմ թէ ի՞նչ Հիմամբ
մեր ժամանակի անունները Հերթէն տարբեր
կանոններով կրնան թարգմանուի, կամ Հին
անունները նոր անձանց վրայ տարբեր կեր-
պիւ գրուի. — (Էջ 83. բ. 17) :

Բանասէր. — Չգիտեմ ո՞ր մեղադիր չեմ
լինիր, և զիս պարտաւոր կը Համարիմ խնդ-
րեալ Հինից ցուցանել . Բայց նախ ես ալ
փոխադրած կը փափաքիմ գիտել թէ զու ո՞ր
Հիման վրայ կը պնդեն թէ Հարկ է հին կա-
նոնաց Հիտելի և ոչ նորերոս :

Խարայեւեան. — Պարզ է. որովհետեւ նախ-
նիք են լեզուի հնչիւնակը, և նոցա տուած
օրինաց պէտք է Հպատակել. — (Էջ 84. ա.
34) :

Բանասէր. — Կը սխալուի. նախնիք լե-
զուի հնչիւնակը չեն, այլ լեզուի հնչիւնակ կամ
հնարիչ է ժողովուրդն, որ ուզածին պէս
իւր ստեղծած լեզուի ծնունդը դարուց 'ի
զարա կընայ փոփոխել, անկախ որ և իցէ
կանոնաց արգելումներէ. և այս՝ պատմական
իրողութիւն մ'է՝ որուն Հայապատկիլ չէ կա-
րելի. 'Նախնիքը ըսելով՝ թէ ես և թէ՛ դու
կ'իմանանք անշուշտ այստեղ մեր ազգի նախ-
նեաց ամենաշին սակաւամասնութիւնն՝ որ
մատենագրեր է, և լանացեր է աւելի կամ
պակաս՝ ժամանակի ընթացքի մէջ՝ ժողովրդ-

դեան ընդհանրութեան լանքին օգնել՝ զար-
գացընելով կամ աւելի ևս կանոնաւորելով
ժողովրդեան լեզուն, որով բացայայտապէս
եղանակաւ մտաց զապփարներն իրար
հաղորդուին : Հետեալբար այդ մատենագրող-
ներն քանի որ ժողովրդի ընդհանրութեան
գործելուն Համարալիս գործունէութիւն ցոյց
կու տան, նոցա Հնդկականութիւնն կը զօրէ
և Հիտելի կը լինին. իսկ երբ ժողովրդեան
զարգացումն Հետ գաղթի նաեւ ժամանակա-
կից Համընթաց զարգացումն այդ մատենա-
գրաց, բնականապէս սակաւուց ձայնն բազ-
մութեան ձայնին տեղի տալով՝ այդ մատե-
նագրաց Հնդկականութիւնն ալ այնուհետեւ չի
գորիւր իրբն բանադատիչ ձայն, քանի որ մա-
մանակին ընդհանրութեան կամ մեծամաս-
նութեան ձայնէն օտարացած է : — Ահա
այդ 'Նախնիքն են՝ որ երբեմն գրեր են 'Հայոց
լեզուով (պարբարով), և քանի որ այդ լե-
զուն կենդանի էր՝ նոցա զարգացած գրու-
թեան ոճերը, բառերը և քերականական
ձևերը՝ կը յարգուէին և կը պործածուէին
Հայ ժողովրդեանէն. բայց այսօր որ Հայ ժո-
ղովուրդն իւր քնական ընթացքով փոփոխը
է իւր նախկին ստեղծած լեզուն, և օտա-
րանալով նախկին բառերէն, ոճերէն և քե-
րականական կազմութեանէ՝ գրեթէ բոլորա-
վին նոր լեզու մը (աշխարհաբար) կը գործ-
ածէ, բնաւ ոչ չի զարձնելու նախին մա-
տենագրոյ իւր դէմ՝ բողոքելուն, որովհետեւ
իւր Հնդկականութիւնն քարծր է քան նոցա
աղբեցութիւնն, և այժմեան ախարհաբար
կամ մեր լեզուի մատենագրողը ունին բար-
ձրագոյն աղբեցութիւն ներկայ Հայութեան
լեզուին վրայ, մինչդեռ առաջիններն իրենց
գործածած լեզուին և իրենց ժամանակակից
անձանց նման՝ կորուստ են իրենց Հրամայե-
լու և օրինադրելու իրաւունքը նոր սերուն-
դոց վրայ՝ այն ամեն պարագայից մէջ՝ որ
այս վերջինն ընդհանուր միաձայնեանաբ
փոփոխած է առաջիններէն : — Ահա այս պա-
րագաներէն մէկն է նաեւ այդքանի տառից
Հնչմանց գանազանութիւնն, որոց ոմանք Հին
ատենն տարբեր կերպով Հնչուած են Հինիդէն,
և այժմ ալ տարբեր կ'երպով կը Հնչուին նո-
րերէն : — Այսպէս ուրեմն 'Նախնի-մատե-
նագիրք լեզուի հնդկականի չլինելով, և նոցա
տուած օրէնքներն այժմեան ժողովրդեան
բանադատիչ լինել չկարենալով, դու կը կո-
րուսանես բոլորովին պաշտպանած դատիդ
սկզբնական Հիման գորութիւնը, որ է 'Նախ-
նեաց-հնդկականագրութիւնն :

Այսու Հանդերձ, Պր. Խարայեւեան, ես
պնդեմ յօժարութիւն ունիմ կարեւորութիւն
տալու քո ամէն մի խօսքերուն, որ յանձնա-

առւ կը լինիմ գիմանի քեզի, և յարգել նաև տառադարձութեան խնդրոյ մէջ Նախնի—մա տենապարաց հեղինակութիւնը. բայց տեսնենք այդեօք այդ հեղինակութիւնն քիչ ըրածը կը դատապարտէ թէ իմա: — Պատմութիւնն կ'աւանդէ մեզ որ մեր տառերը կարգադրողներն գէժմ առ դէմ պատշաճանքս ինչ հայ տառերը յունական տառերէ, ի հարկէ գու ևս չեն յանձն առնուր ըսելու թէ բախտի բերմամբ չարած լինին նախնիք երկու ազգաց տառերն իրարու դէմ. հետևաբար պէտք է համաձայնիս ըսելու թէ լսնացեր են նոքա ըստ կարելոյն նմանաձայն տառերն իրարու զուգադրելու, սահմանելով

բ=β, գ=γ, դ=δ, զ=ζ, թ=θ, կ=κ,
 ի=ι, մ=μ, ն=ν, պ=π, ա=α, ս=σ,
 տ=τ, փ=φ

այսպէս նաև ձայնաւորներն, երկրարժաններն և ուրիշ կրկնակ տառերը: — Արդ, վերոյիշեալ տառերու զուգադասութիւնն մէջ նախնիք հետևած են սկզբունքի մը, որ է, ձայնը ձայնի յարմարցնել, կամ ըստ այժմեան միջին կոչած գրութեանն խօսելով՝ ձայնական սկզբունքի են ծառայեր, ինչպէս այժմ միջինքս կը ծառայենք. . . . Իսկ դու և քեզ համակամ չընմ պաշտպաններն այդ նախնեաց ևս առայնորդ եղած ձայնական սկզբունքը մէկդի գրած՝ միայն տառական (ձայնի հետ կապ չունեցող) սկզբունքի կը ծառայէք, և կը հնչէք Փրանսեան Mont-Cenis (Մոն—Սեն—նի) և կը գրէք հայերէն Մոնտ—Կենիս, կը հնչէք Francois (Ֆրանսուա) և կը գրէք Փրանկոուս, կամ Franciscus (Ֆրանիսկոս) և կը գրէք Փրանկիսկոս, կամ Geoffroi (Ժո. ֆրուա) և կը գրէք Գեօֆֆրուա, և այլն, և այլն. . . . Արդ, զով կը դատապարտէ նախնեաց գործածած սկզբունքն (ձայնական)՝ ըզմեզ թէ գէժեղ. . .

Իսրայելեան. — Ի հարկէ գծե՛լ՝ որ նոցա հեղինակութիւնը կը մերժէք, կ'ալընչացընէք. . .

Բանասէր. — Մենք նոցա հեղինակութիւնը իրենց ի գործ գրած սկզբունքին (ձայնական սկզբունքին) մէջ կ'ըմբռնենք և զայն պինդ կը բռնենք. իսկ դուք կը մերժէք նոցա ի գործ դրած սկզբունքը, և կ'ընդունիք միայն անձայն, անկենդան կամ մեռած տառեր, և նոյն տառերու ձեւքով կենդանի ձայները կը մտնորենք, և հետևաբար կը մերժէք նախնեաց հեղինակութիւնը՝ մերժելով նոցա սկզբունքը: — Նախնիք հայերէն տառերը զուգադասութիւն չարեմ են յունական տառից, և հնչեր են հայերենի մէջ այնպէս՝ ինչպէս

որ նոյն ժամանակին յունարենի մէջ կը հնչէ. չունէին այդ զուգադասութիւն տառերն: Այնպէս, որ եթէ նախնիք հարկադրուէին հայ տառերը զուգաձայնել տարերէն կամ եբրայեցերէն կամ պարսկերէն տառերու, անշուշտ ուրիշ կերպ պիտի դատարարէին, և պիտի հնչէին և գրէին. օրինակ իմն, փոխանակ Եղիսէ, Յետա, Սամուէլ, Սաուր, Միքայէլ, Սիդա, և այլն, անձանց, Եղիշէ, Յեղով, Ծմուէլ, Ծաուր, Միխայէլ, Եիդա, ինչպէս որ ըրած են իսկապէս տարերեւէն զարձուցած ատեն. և կամ նաև յետ ժամանակ մը վրայ անցնելու (եթէ Կիլիկիցիները չես գրել) կեր մեր հայ—նախնիք լինելու իրաւունքէն) Ֆրանսերէն լեզուէն ձայնագրեր են ջամբրելայն (գուցէ շամբրայն = Chambrelan), լիձ կամ լիգլոն (lige), մարաբախտ (maréchal), յոսյիւն (Josselin), և ուրիշ նմաններ: — Ասոնք ամէնքն ալ նախնեաց սկզբունքն յարգեր են, յարգեր են նաև իրենց ժամանակաց մի և նոյն սկզբունքը և այդ սկզբունքի հետևութիւնը՝ որ է ժողովրդեան իրաւունքն, այսինքն՝ իրաւունք հեղինակի լեզուաց և հնչմանց: — Իսկ դուք մեքենայաբար տեսողորդեամբ հետեւել ուզելով նախնեաց ըրածին՝ կ'անարգէք նոցա սկզբունքը և ձեր ժամանակացաց իրաւունքին ենթարկուած ձայնական սկզբունքը. որով հայերէն տառից ամենեւան ձայնի գունազանգութեանց հարստութեան հակառակ՝ ձեր հնչմանց և գրութեանց մէջ կը ներկայացընէք զայն՝ ձայնեւորու մասին՝ իբր ամենադատ լեզու. . .

Իսրայելեան. — Բայց դուք ըսիք քեզ առջ՝ որ նախնիք հայերէն տառերը յունական տառից զուգադասութիւն չարեւով հնչեր են հայերենի մէջ այդ զուգադասութիւն յոյն տառերը այնպէս՝ ինչպէս որ նոյն ժամանակի մէջ կը հնչէին գաննը յոյներն: Ըստ իս՝ այդ նախադասութեանդ վերջին մասն սխալ է. զման գի օ Միշը ունինք փառտեր՝ որք ցոյց կու տան՝ թէ յունական β հին գերբող դարուն արգէն վ կը հնչուէր, և նախնիք զայն թարգմանած են ի հետաւոր ձայնիւ. այսպէս և γ (== q), λ (== h), ρ, φ (== ֆ) փ: Եթէ երբեք զարտադրաբան տեսները նոցա ժամանակ, նոքա այդ բառը իւր ճիշդ իմաստիւ միայն կը ճանաչէին. այսինքն, ստորադասը հետաւոր ձայնի թարգմանելով. — Թէ և այդպիսի շեղմունք չառանգած ևս գրագրաց սխալագործութեան պատուը են՝ — (83. ք. 42—84. ա. 9):

Բանասէր

Շարայարեչի

ԵՐԵՐ ՈՂ, ԸՐ, ԸՐ, ՆԻ ԵՐԵՐ լի

(Դ. Պատասխանս ապրիլի ամսոյ Սոսրհան-
դակին երրորդ հարցման).

Դոցա գործածութեան մասին տիրող բու-
լոր շփոթութիւններն կը փարատին հետեւեալ
պարզ և միակ կանոնին առջև:

Չի բացասականը միշտ շեշտեալ է, և
կը գործածուի միայն երրորդ դէմքի հետ, երբ
նոյն խօսքին առաջին և երկրորդ դէմքով
ձևերը լեւժ, լեւ, կը պահանջեն: Ուրիշ բու-
լոր պարագայից մէջ պարզ է մակրային կը
գործածուի, և երբեք շեշտ չառնուի:

Չեւժ սիրեր, չեւժ սիրեր, չի՛ սիրեր (ուս-
տի և չի՛ տեսակցիր):

Եթէ չեւժ սիրեր, եթէ չեւժ սիրեր, եթէ
չի՛ սիրեր (թող չտեսակցի):

Եթէ չսիրեմք, եթէ չսիրեմք (չէ՛ր տեսակ-
ցեր):

Եթէ չսիրեմք, եթէ չսիրեմք, եթէ չսիրեմք
(չի՛ տեսակցիր):

Չ՛ կը գործածուի չի-ի տեղ ձայնաւորէ
առաջ. չ՛երթար, չ՛ուտեր, չ՛իյնար: Դիտելի
է սակայն, թէ այդ սլարագայի մէջ զեղչեալ
ի-ի շեշտը բային առաջին ձայնաւորին վրայ
կ'իյնայ որուն կը գոհուի ի-ն. այսպէս —
չ՛երթար, չ՛ուտեր, չ՛իյնար: Սիւս կը լինէր
պարզ չ-ով դրել, զի յայնժամ իմաստը կը
փոխուէր և շեշտն ալ վերջին վանկին կ'անց-
նէր — չերթար (որ չլինաւորէ), (թող) չու-
տէ՛ր (որ չհաւանդանար):

Չը ձեւ կը գործածեն ոմանք չի-ի տեղ,
երբ չըրուած չ-ով կը սկսի բայը. այդ է
ամենէն ընդունելի պարագայն, բայց մենք

ազոր ալ կ'առարկենք: Աւելի լաւ է չի գոր-
ծածել և զ, և, շ բաղաձայններն չի-բա-
ցառականին ծայրը կցուածի պէս մէկ վանկ
հնչել և ը ձայնը բոլորովին վերջնել. այս-
ինքն՝ հնչել այդ երրորդ դէմքերն որպէս թէ
սապէս գրուած լինէին — չի՛գ-գար, չի՛գ-
բօնուր, չի՛շ-տապեր: Այսպէսով չի բացա-
սականին ի ձայնաւորն յարգած կը լինինք,
փոխանակ զայն զոհելու ը ձայնի մը, որ զ,
շ և ւ դրերէն առաջ կ'ենթադրուի, բայց
հաւանական չէ որ մեր նախնիք այդպիսի
ը-մը կը հնչէին կամ զեղչեալ կ'ենթադրէին:
Կը տեսնցնենք թէ —

1. Չը բացասական մը չկայ մեր լեզուին
մէջ. աւելորդ աղաւաղեալ ձև մ'է այն, լե-
զուէն արտաքսելի:

2. Չ՛ (և չը) համառոտութիւն է ի բաց-
ասականին, և ոչ երբեք է բացասականին:

3. Սիւս է չի ձեւ գործածել ուր որ
շեշտ չի կրնար ածուլ այդ բացասականը.
ուստի և սահմանական եղանակի հատա-
րեալը, աներևոյթի ներկայն, անցեալն ու
ապագան, թէ՛ անց, պայմանական, պատ-
ճառական եղանակներն կամ իմաստներն
պարզ է կ'աւանդէ և ոչ երբեք չի կամ չ՛
կամ չը: Ուրեմն սիւս է գրել — չը ըզ-
բօնուլ կոմ չ՛գրօնուլ, կամ չի գրօնուլ,
չի տեսաւ, եթէ չի գտն, եթէ չի տեսնէ.
որպէս զի չի ինդան, որպէս զի չի մեռնի.
չի մեռած, չի սիրուելիք. եթէ չ'ապաշխա-
րէք, եայլն: Պէտք է գրել — չիտօսիլ, եթէ
չգտն, եթէ չտեսնէ. որպէս զի չիսնդան կամ
չիսնդայ, որպէս զի չիմոռնի, չմեռած, չսի-
րուելիք, եթէ չապաշխարէք, եայլն:

Մ. Ս. Գաբրիէլեան

Նո- Երեւ, Դ-յի 22, 1897

